

Jonas Lieberkind

Kontraprotest – unges politiske engagement

På baggrund af The International Civic and Citizenship Education Study samt et kvalitativt studie af danske unge født i starten af 00'erne ønsker denne artikel at undersøge og diskutere såvel empirisk som teoretisk en række af de afgørende erfaringer og opfattelser, som ligger til grund for og former disse unges politiske engagement. De to studier viser, at der er stor politisk vilje, interesse og viden blandt unge, men samtidig en udbredt reservation over for at protestere og at deltage i offentlige politiske aktiviteter. Artiklens tese er, at deres engagementsform kan betragtes som en *kontraprotest*. Kontraprotesten dækker over et stigende engagement, som fravælger protest og støtter op om det konventionelle system, hvorved der frigives ressourcer til nye og anderledes typer af samfundsmæssige engagementer.

Nøgleord: unge, politisk engagement, kontraprotest, latent engagement, den konventionelle borger

I de sidste mange årtier har den internationale diskussion af unges politiske socialisering været præget af en bekymring over de unge generationers lave politiske engagement og passivitet (Amnå og Ekman, 2014; Putnam, 2000; Sloam, 2016). Således var det også med stor forundring og beundring, at dele af forskningsverdenen, politikerne og medierne iagttog, hvorledes de unges klimastrejker og klimamarcherne verden over i 2018 og frem tog fart. Nu var det ganske vist ikke første gang i nyere tid, at unge har meldt sig på barrikaderne, ikke mindst Det Arabiske Forår og Occupy Wall Street i starten af 10'erne gjorde indtryk rundt om i verden. Men det er måske første gang siden 60'erne og 70'erne, at de unges politiske engagement på tværs af nationale grænser og geopolitiske skel har fået så stor og bred politisk opmærksomhed. Overalt i verden ser man i disse år, at unge mobiliserer sig politisk og tager del i den politiske kamp. Men hvad er det for en revitalisering af politisk interesse, som vi ser hos unge i dag? Er det aktivismen, som nu igen karakteriserer de unges politiske engagement, eller dækker deres stigende engagement og sporadiske politiske aktiviteter over andre og nye former for samfundsengagement? Denne artikel vil beskæftige sig med dette tema med særligt fokus på det politiske engagement, som kendetegner danske unge.

Artiklen tager udgangspunkt i The international Civic and Citizenship Education Study (ICCS), som er et internationalt komparativt studiet af unge født i starten af 00'erne. ICCS er i skrivende stund det største og mest omfangsrige internationale studie af unges politiske dannelse og politiske engagement. Da ICCS blev gennemført i 2016, var respondenterne 14 år og gik i 8. klasse; i 2021 er de cirka 19 år. Derudover trækker artiklen på et kvalitativt studie af 51 unge fra samme population. Dette studie gennemførte jeg et år efter ICCS, hvor de unge nu gik i 9. klasse. En af tidens mest ikoniske eksponenter for de unges revitaliserede politiske engagement er klimaaktivisten Greta Thunberg, som netop tilhører samme generation født i starten af 00'erne, som her undersøges og diskuteres.

I forskningslitteraturen om unges politiske engagement er der bred konsensus om, at yngre aldersgrupper er mere tilbøjelige til at engagere sig i ukonventionelle og ikke-institutionaliserede politiske aktiviteter end ældre aldersgrupper, og at de yngre er mindre konventionelle end de ældre (Briggs, 2017; Melo og Stockemer, 2012; Pitti, 2018; Stolle og Hooghe, 2011). Det må forventes, at de 14-årige ikke i helt samme grad som ældre teenagere og unge voksne har haft mulighed for at udvikle deres politiske engagement og få erfaringer med politisk deltagelse. Ikke desto mindre viser ICCS, når man sammenligner resultaterne fra 2016 med resultater 2009, hvor ICCS ligeledes blev gennemført, at der på tværs af lande er et stigende engagement i politiske og sociale spørgsmål i denne aldersgruppe (Bruun, Lieberkind og Schunck, 2018; Schulz, Ainly et al., 2018). Et studie af 14-årige giver således ikke et fuldt dækkende billede af nutidens unge, og alligevel må det stigende engagement, som ICCS afslører, påkalde sig en opmærksomhed i diskussionen af unges politiske engagement. Artiklen har således ingen ambition om at give et systematisk billede af de aktuelle og for så vidt ældre unges måder at involvere sig i samfundet på. Intentionen er derimod at give et fokuseret indblik i en række af de faktorer, som ICCS har identificeret, og som har præget og præger de danske unges politiske socialisering til engagerede borgere.

En af de bemærkelsesværdige konklusioner fra ICCS er, at de danske unge altovervejende er vidende om, interesserede i politiske spørgsmål og engagerede i samtaler om politiske emner, men at de sammenlignet med unge fra andre lande har langt vanskeligere ved at identificere sig med den borger, som har en aktiv og involveret indstilling. Den danske population af 14-årige forventer i langt mindre grad end de fleste andre populationer – og i modsætning til hvad der er konsensus om i den internationale forskning – at deltage i ukonventionelle og ikke-institutionaliserede politiske aktiviteter. Det er denne besynderlige dobbelthed, som karakteriserer de danske unge, at de på den ene side er overor-

dentligt politisk engagerede på en række niveauer, og at de tilmed over tid bliver mere engagerede, men på den anden side at dette engagement ikke er forbundet med eller fører til en politisk aktiv og involveret indstilling til samfundet.

Med ambitionen om at uddybe og nuancere resultaterne fra ICCS foretog jeg i 2017 et kvalitativt studie af mere end 50 danske unge udvalgt fra samme population. I 2017 gik disse unge nu i 9. klasse og var 15-16 år. Det kvalitative studie var designet således, at det tog udgangspunkt i de danske resultater fra ICCS herunder i den bemærkelsesværdige dobbelthed med henblik på forstå, hvilke oplevelser, forståelser og refleksioner der lå til grund for deres politiske engagement.

At få greb om denne dobbelthed er ikke kun et empirisk spørgsmål. Det danner ligeledes grundlag for et analytisk teoretisk forskningsspørgsmål. Således har denne artikel også til formål at diskutere, hvordan man kan forstå de 14-16-årige danske unge, og med hvilke begreber man kan beskrive deres politiske engagement.

Over de sidste årtier er der blandt en række forskere opstået en videnskabelig interesse for, at det moderne politiske engagement ikke entydigt kan beskrives som enten et involveret og aktivt engagement eller som fravær af engagement (Ekman og Amnå, 2012; Hooghe og Dejaeghere, 2007; Schudson, 1998). Dette har ført til en ny analytisk opmærksomhed, som bryder med den hidtil dikotomiske opfattelse af den politiske borger som enten aktiv eller passiv. Argumentet er, at grupper af unge borgere på samme tid kan være både passive og aktive. Der tales i denne sammenhæng om et præ-, potentielt, latent eller passivt politisk engagement, det vil sige et engagement, som ikke umiddelbart manifesterer sig, hvorfor den unge fremstår passiv, men potentielt vil være politisk aktiv, hvis en given politisk situation kræver det (Amnå og Ekman, 2012, 2014; Hooghe og Dejaeghere, 2007; Sveningsson, 2016). Fraværet af de unges stemmer eller aktioner i det offentlige rum kan altså i dette perspektiv dække over et stort politisk engagement på andre niveauer. Netop disse og lignende teoretiske betragtninger synes at indfange den dobbelthed, som kendetegner de danske unges politiske engagement. Således vil artiklen forfølge dette analytiske spor med henblik på yderligere at diskutere og at tilføje nye perspektiver på de danske unges politiske engagement. Artiklen vil argumentere for, at deres engagement kan beskrives ud fra denne dobbelthed og endvidere kan forstås som en art *kontraprotest*. Begrebet kontraprotest dækker over et stigende engagement, der fravælger protesten og lignende politiske aktiviteter og støtter op om de konventionelle systemer, hvorved der frigives ressourcer til nye og anderledes typer af samfundsmæssige engagementer.

Såvel passiv som aktiv

ICCS består af to dele. Dels af en kognitiv test, som tester de unges viden om politiske, sociale og demokratiske emner, dels af en spørgeskemaundersøgelse, som fokuserer på en lang række temaer inden for politisk interesse og deltagelse, politisk selvtillid og tillid til det omgivende samfund, holdninger og værdier mv. I 2016 indsamlede studiet data fra mere end 94.000 14-årige elever i 8. klasse fra cirka 3400 skoler i 24 lande. 18 af disse lande inklusiv Danmark deltog også i 2009, hvilket gør det muligt at analysere udviklingen fra 2009 til 2016.¹ I Danmark deltog cirka 6500 elever fra 185 skoler. Den følgende analyse er baseret på deskriptiv statistik med fokus på den danske stikprøve.

ICCS' kognitive test demonstrerer med al tydelighed, at de danske unge har et ganske højt videns- og forståelsesniveau både i 2009 og i 2016. Rent faktisk opnår de testens højeste resultat begge år. Testresultaterne udregnes i skalapoint ud fra Rachmodellen; det internationale gennemsnit er sat til 500 point (udregnet på baggrund af resultaterne fra 2009) (Schulz, Ainley og Fraillion, 2011; Schulz, Carstens et al., 2018). Således scorer gennemsnittet af de danske 8. klasser i 2016 586 skalapoint, hvilket er 51 skalapoint over det europæiske gennemsnit og 67 skalapoint over det internationale gennemsnit (Bruun, Lieberkind og Schunck 2018: 38; Schulz, Ainly et al., 2018). Man finder ganske vist i Danmark en af testens største spredninger mellem de mest og mindst vidende, men selv de danske unge, som klarer sig dårligt i testen, opnår væsentligt flere point end tilsvarende grupper i andre lande.

Man kan således konkludere, at de danske 14-årige har nogle unikke forudsætninger for at forstå komplicerede politiske problemstillinger og at danne selvstændige holdninger, som de kan fundere deres politiske engagement i. Testresultaterne indikerer endvidere, at viden og det engagement, som det kræver at tilegne sig viden om politiske, sociale og demokratiske emner, er afgørende for deres indstilling til samfundet.

Andre resultater i ICCS viser, at de danske unge ikke bare er vidende, men også interesserer sig for politiske emner. Til spørgsmålet, ”Hvor meget interesserer du dig for politik og sociale spørgsmål?”, svarer 40 pct. af de danske unge, at de enten er *meget* eller *ret* interesserede. Dette er en lille fremgang siden 2009 (Bruun, Lieberkind og Schunck 2018: 64). I den europæiske sammenligning er Danmark kun overgået af Sverige, som opnår en andel på 44 pct. Andre studier bekræfter ligeledes, at danske borgere generelt har stor interesse for politik (Andersen og Hoff, 2001; Hooghe og Dejaeghere, 2007).

I spørgeskemadelen af ICCS undersøges en langt række faktorer, som ligger til grund for og belyser de unges politiske engagement. Med henblik på at opnå komparabilitet er gennemsnittet af landenes resultater opgjort som skalapoint

for hver af de forskellige faktorer. Hver skala er sat til et gennemsnit på 50 skalapoint udregnet på baggrund af resultaterne fra 2009 (Schulz, Carstens et al., 2018).

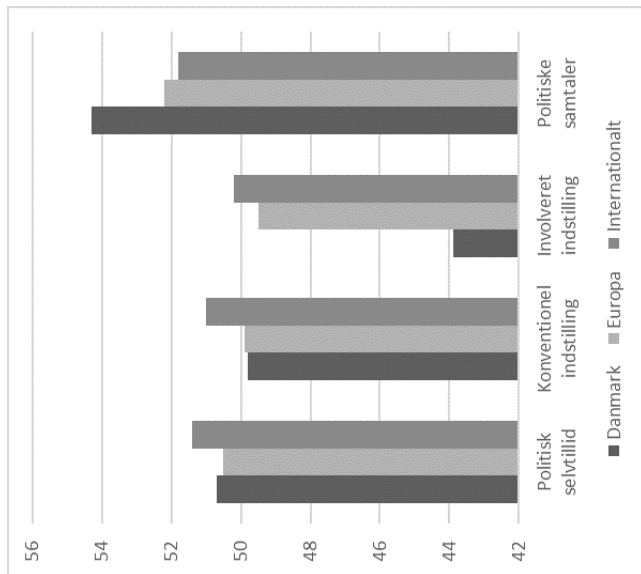
I det følgende sammenlignes gennemsnittet af de danske unge med det europæiske og internationale gennemsnit på en række af de faktorer, som blandt andre Amnå og Ekman (2014), Hooghe og Dejaeghere (2007) og Schudson (2000) peger på i deres diskussion af den passive-aktive dobbelthed. I ICCS beskrives disse faktorer som instrumenter, der undersøger 14-åriges *politiske selvtillid* (at have tillid til sig selv i forhold til at gøre sig gældende politisk), *konventionelle indstilling* (at tillægge det formelle demokratiske system, landets historie og respekten for myndighederne værdi) over for en mere aktiv og *involveret indstilling* (at deltage aktivt i protester, sociale bevægelser og lignende politiske aktiviteter) og til sidst et instrument, som ønsker at indfange, hvor meget de unge deltager i *politiske samtaler* (at tale med forældre og venner om politiske og sociale emner). Dette udvalg af instrumenter indeholder hver 4-7 spørgsmål, som tilsammen afdækker, hvad man kunne beskrive som en latentvariabel om hver af de forskellige faktorer (Bruun, Lieberkind og Schunck 2018; Schulz, Ainly et al., 2018) (se appendiks 1).

Figur 1 viser henholdsvis det danske, det europæiske og det internationale gennemsnit i skalapoint på hvert af de fire instrumenter. Figur 2 er en trendanalyse, som beskriver udviklingen fra 2009 til 2016 i skalapoint på samme instrumenter. Begge figurer trækker på statistik fra den danske og internationale rapport samt ICCS datasæt 2009 og 2016 (Bruun, Lieberkind og Schunck, 2018; ICCS Data, 2018; Schulz, Ainly et al., 2018).

Politisk deltagelse forudsætter, at borgeren har tillid til egne evner i forhold til at kunne gøre sig politisk gældende i et fællesskab (Amnå og Ekman, 2014b; Hooghe og Dejaeghere, 2007). Dette beskrives her som politisk selvtillid (*citizenship self-efficacy*). Hvis man ser bort fra Kroatien, Bulgarien og Italien, som generelt ligger højt i den europæiske sammenligning, placerer de danske unge sig på niveau med de svenske og norske lidt over det europæiske gennemsnit. Deres politiske selvtillid er ikke imponerende, og alligevel er den bedre, end hvad man kan forvente blandt unge fra de fleste andre europæiske lande. Trendanalysen viser endvidere, at de danske unge fra 2009 til 2016 har fået signifikant mere politisk selvtillid. Der ses tilsvarende en stigning blandt de deltagende europæiske lande og internationalt (Schulz, Ainly et al., 2018: 83).

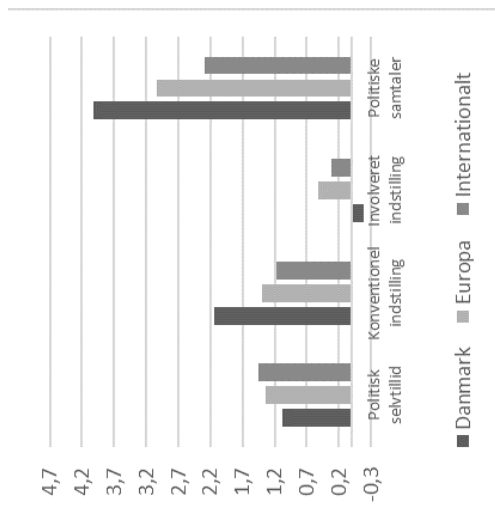
Den samme analyse kan laves af den konventionelle indstilling til borgeren, det vil sige af den borgerindstilling, som støtter op om og har tillid til det nuværende system. Igen er de danske unge lidt over det europæiske gennemsnit, hvis man ser bort fra lande som Kroatien og Italien. Det af de seks spørgsmål

Figur 1: 14-åriges politiske selvtilid, borgerindstillinger og politiske samtaler

Note: Opgjort i skalascores; baseret på data fra ICCS 2016 (Bruun, Lieberkind og Schunck, 2018; ICCS Data, 2018; Schulz et al., 2018).

Figur 2: Udviklingen fra 2009 til 2016 i 14-åriges politiske selvtilid, borgerindstillinger og politiske samtaler

Note: Opgjort i skalascores; baseret på data fra ICCS 2009 og 2016 (Bruun, Lieberkind og Schunck, 2018; ICCS Data, 2018; Schulz et al., 2018).

om den konventionelle indstilling, som har størst tilslutning blandt de danske unge i den internationale sammenligning, er *at udvise respekt for myndighederne*; så godt som alle mener, at dette er *meget* eller *ret vigtigt* (92 pct.), hvilket er undersøgelsens næststørste andel. Trendanalysen viser endvidere, at de danske unge ikke bare er konventionelle, men at de i disse år bliver signifikant mere konventionelle og endda i et højere tempo end de fleste andre (Schulz, Ainly et al., 2018: 117). Rent faktisk der er meget i materialet, som bekræfter, at de unge støtter op om det konventionelle system, tidens demokratiske orden og den førte politik. De ønsker i høj grad at overholde loven, har stor tillid til systemets bærende institutioner (Bruun, Lieberkind og Schunck, 2018: 132) og i øvrigt til andre mennesker (Bruun, Lieberkind og Schunck, 2018: 137).

Resultaterne ændrer derimod radikalt karakter, når de danske unges identifikation med den involverede borgers indstillinger undersøges. Disse indstillinger er kendetegnet ved, at borgeren tillægger den aktive deltagelse i protester og lignende politiske aktiviteter en vigtig og afgørende betydning. Dette beskrives også i litteraturen som forskellige former for ukonventionel politisk deltagelse eller ekstraparlamentarisk deltagelse (Husted, 2015; Pachi og Barrett, 2012; Pitti, 2018). Rent faktisk opnår de danske unge undersøgelsens absolut laveste resultat både i 2016 og 2009. Det er således ikke den aktive handling, det involverede borgersyn eller protesten over for, kritikken af eller det alternative perspektiv på det politiske system, som er drivende for de unges politiske engagement. Spørges de danske unge tilsvarende, om de vil deltage i civilulydige aktiviteter, findes undersøgelsens allermindste andele i Danmark (Bruun, Lieberkind og Schunck, 2018).

Analyseres sammenhængen til faktorer som viden og politiske interesse, er de ganske små blandt de danske unge (Bruun, Lieberkind og Schunck, 2018: 120). Meget tyder på, at de som en samlet gruppe er overordentligt forbeholdende over for at deltage i protester og lignende aktiviteter. Hvor man ser en fremgang fra 2009 til 2016 i langt de fleste andre europæiske lande, kan der registreres en lille, dog ikke signifikant, tilbagegang blandt de danske unges indstilling til at involvere sig aktivt i samfundet.

I modsætning til den meget lille forventning om at involvere sig i protester eller lignende politiske aktiviteter tilkendegiver de danske unge en iøjnefaldende engageret tilgang til de spørgsmål, som vedrører politiske samtaler med venner og forældre. Gennemsnittet af danske 14-årige opnår rent faktisk undersøgelsens højeste resultat. Trendanalysen viser endvidere, at unge i disse år generelt bliver signifikant mere engagerede i politiske samtaler, men at udviklingen fra 2009 til 2016 er særlig markant i Danmark. Udviklingen i Danmark er signifikant med hele 4 skalapoint, hvilket er et niveau, man sjældent ser i ICCS

(Schulz, Ainly et al., 2018: 80). Andre instrumenter i ICCS, som mere specifikt undersøger debatklimaet i skolernes klasserum, giver samme resultat og vidner ligeledes om en særlig engageret samtale- og debatkultur blandt de danske 8. klasser (Bruun, Lieberkind og Schunck, 2018: 180; Schulz, Ainly et al., 2018).

På de 63 spørgsmål i spørgeskemadelen, som specifikt vedrører deltagelse og dens forskellige former (konventionel og ikke-konventionel deltagelse, søge viden, samtaler mv.), bekræftes det, at de danske unge har en gennemgående passiv attitude sammenlignet med unge fra de andre lande. På langt de fleste spørgsmål (ca. 2/3) placerer de danske unge sig i den halvdel af unge, som har færrest positive tilkendegivelser. Det udelukker dog ikke, at der er – om end få – områder, hvor de danske unge demonstrerer konkret og stor vilje til at deltage. Disse områder vedrører, som vi allerede har set, politiske samtaler, men også forskellige former for konventionelle aktiviteter: stemme til valg (Folketinget, Europaparlamentet, kommunalvalg), at melde sig ind i en fagforening og aktivt følge med i nyheder.

På baggrund af ICCS kan man således konkludere, at de danske unge demonstrerer en bemærkelsesværdig dobbelthed i forhold til det politiske engagement. Som udgangspunkt fremstår de passive, da de ikke abonnerer på den involverede borgers aktive og protestende samfundsengagement. Men at konkludere at disse unge er uengagerede eller desillusionerede, er der ikke belæg for i datamaterialet. Tværtimod står det klart, at de danske unge i et komparativt perspektiv rent faktisk engagerer sig. Mange resultater peger på, at de er overordentligt politisk engagerede sammenlignet med andre unge på en række niveauer. Det drejer sig blandt andet om det engagement, som det at tilegne sig viden om politiske, sociale og demokratiske emner forudsætter, de danske unges interesse for politiske og sociale spørgsmål samt deres kontinuerlige engagement i politiske samtaler med venner, forældre og klassen.

At være bystander

I forlængelse af ICCS 2016 gennemførte jeg året efter en større kvalitativ undersøgelse af 51 15-16-årige fra samme population af elever, som stikprøven fra ICCS repræsenterer, fordelt på forskellige boligsociale områder. Interviewene er tilrettelagt således, at de dels skulle sikre en åben og eksplorativ tilgang til interviewpersonerne, da en intention var at identificere nye engagementsformer, dels skulle belyse og nuancere en række af de bemærkelsesværdige resultater, som ICCS havde vist, herunder de unges lave engagement i forhold politisk deltagelse og alligevel stigende interesse for politiske og sociale spørgsmål. Interviewene er baseret på en model, der kombinerer en poststrukturalistisk tilgang med en mere klassisk interaktionisme med særligt fokus på, hvordan interviewper-

sonerne beskriver sig selv i relation til venner, familie, skole og samfund, og hvordan de skaber *storylines* og subjektpositioner i forhold til politiske og sociale emner (Butler, 2005; Corbin og Morse, 2003; Davies, 2006; Gubrium og Holstein, 2003; Järvinen, 2005; Søndergaard, 2002).

I interviewene står det klart, at disse 15-16-årige er endog meget engagerede i politiske og sociale emner. Spørges der direkte til deres interesse for politik, er de som regel forbeholdende, men når de politiske og sociale emner kommer på bordet, bliver de reflekterende og engagerede. Som en bemærkelsesværdig modvægt til dette engagement er det lige så klart, at de ikke ønsker, forventer eller ser et behov for at handle aktivt i forhold til tidens politiske spørgsmål og da slet ikke at protestere. Som først en almindelig dreng fra en mellemstor provinsby, derefter en pige fra en stor by og sidst en pige fra et velhavende område repræsentativt for gruppen af interviewpersoner siger:

Aktioner, ikke. Det, det har jeg ikke lyst til. Så synes jeg faktisk, det er forkert. På en måde så kan jeg godt lide det, fordi det er en støtte, det hjælper måske lidt med at overbevise nogen, men jeg synes stadigvæk, det er ikke okay (dreng fra en mellemstor provinsby).

Jeg prøver at engagere mig i diskussioner, men der er ikke nogen ting, som jeg sådan direkte gør (pige fra en stor by).

Jeg tror ikke, altså jeg tror, jeg vil være mere en sådan en bystander for at være helt ærlig (pige fra et velhavende område).

Den gennemgående forklaring på, hvorfor de ikke ønsker at deltage i protester, aktioner og lignende politiske aktiviteter er grundlæggende, at det er uklart for dem, hvilket formål en protest eller politisk aktivitet skal tjene. I deres reflekterede svar udelukker de ikke, at protesten kan komme på tale, men deres opfattelse er, at protesten eller den politiske aktivitet ikke kan levere et modsvar til tidens udfordringer. De nævner i flæng: klima, miljø, fattigdom, ulighed, kvinderettigheder, homoseksuelles rettigheder, udlændingepolitik, uddannelse, vegetarisme, sundhed, Trump mv.

Protesten og den politiske aktivitet synes ikke at understøtte deres samfundsmæssige engagement. "Vi bor jo i Danmark", som de gentagne gange svarede, når jeg virkelig prøvede at få dem til at overveje muligheden for at være direkte og aktivt deltagende. To piger fra henholdsvis et boligsocialt område i udkanten af en stor by og en lille by på landet siger:

Dansk politik, det diskuterer vi meget, men lige der lytter jeg ikke så meget efter, fordi jeg føler ikke, fordi jeg er glad for, at vi bor i Danmark. Fordi vi har et demokrati her, og det er meget bedre end at leve andre steder (pige fra et boligsocialt område).

Også fordi jeg synes, at Danmark har et megagodt samfund og sådan noget, så der er slet ikke noget, som jeg tænker, okay, det her skal vi have ændret (pige fra en landsby).

Tidens politiske, ideologiske og sociale orden er så genkendelig for dem, at behovet for en alternativ politisk markering ikke forekommer som en interessant eller vedkommende mulighed for dem. Deres støtte til, hvad der ovenfor er beskrevet som det konventionelle system, er på tværs af deres forskellige baggrunde bemærkelsesværdig konsekvent. Tilliden, støtten og tiltroen til det danske system er ikke en naiv tiltro. Den fremstår som en reflekteret holdning, et aktivt politisk valg, som også – måske først og fremmest – er en konsekvens af tidens politiske situation og dens ugennemskelige karakter. En pige fra et villakvarter formulerer det således:

Jeg har det sådan lidt fx med det politik, som vi har her i Danmark og alle vores partier. Altså, det interesser mig selvfølgelig ... men jeg føler, hvor jeg står nu, at jeg ikke kan gøre noget alligevel mod noget som helst, så jeg kan jo lige så godt bare sætte mig tilbage og kigge på, hvad er sker (pige fra et villakvarter).

Pigen i citatet ovenfor forklarer endvidere, at det kan være svært at vælge politisk side, da der kan komme forslag fra begge fløje, som hun siger: ”som jeg egentlig synes er ret fede”. Beck (1997), Giddens (1994) og andre beskriver som bekendt, hvorledes de politiske og ideologiske modstillinger er blevet uklare og dermed vanskelige at indtage som borger. I interviewpersonernes vokabular forbindes politik med parlamentarisme og højre/venstre-modstillinger, men det er tydeligt at se i materialet, at de ikke selv kan relatere sig til dette eller se en substantiel samfundsmening med partipolitikernes retoriske kampe. Blandt mange andre siger en pige fra en forstad med mange boligsociale byggerier:

Altså, jeg synes egentlig på det politiske ikke, vi har nogle specielt gode politikere lige nu ... men jeg synes jo, vi har et fantastisk land i Danmark. Når man sammenligner os med andre, så kan jeg ikke forstå, at man går og brokker sig ... Altså tit kan det være svært at forstå, hvad det er de egentligt mener ... Fordi så siger de noget, og så kan de ikke lige få det igennem. Og så bliver de enige med

nogle andre, og så mener de lige pludselig det modsatte, fordi så kan de få sat det igennem ... Altså, så jeg synes, det er lidt svært nogle gange at finde ud af, hvad man egentlig har lyst til at stemme (pige fra en forstad).

De er som udgangspunkt ”beyond left and right”, som Giddens (1994) ville sige, og netop denne postpolitiske logik gør de politiske positioner uklare og dermed vanskelige som borger at identificere sig med.

Denne postpolitiske logik, som gennemsyner interviewpersonernes politiske refleksioner, kritiseres af blandt andre Rancière (1999) og Mouffe (2005) for at ophæve borgernes mulighed for at handle og agere politisk. Rancière og Mouffe kan måske forklare dele af interviewpersonernes forbeholdne indstilling over for at protestere og deltage i politiske aktiviteter, men det er ikke et udtryk for, at de unge er hverken desillusionerede eller uengagerede. Tværtimod bekræfter de mange interview, at engagementet er vedholdende og stort måske netop som et resultat af de logikker, som Rancière og Mouffe advarer imod. Det er interessant at se, at deres politiske engagement har et lidt andet afsæt og fokus, end hvad de traditionelle ideologiske positioner og den almindelige parlamentarisme forudsætter.

De unges accept af det danske system er markant, men omvendt giver materialet hele tiden et indtryk af, at deres engagement ikke kun kommer til udtryk som viden, interesse og ønske om at tale og diskutere politiske og sociale emner. Deres engagement viser sig også som en lede ved politikernes måder at agere i systemet på og som en overbevisning om, at systemet kan blive bedre inden for systemets egne logikker og betingelser. Grundlæggende er deres politiske engagement situeret i mere nære, intime og trygge omgivelser og typisk uafhængigt af offentlighedens perspektiv. Gennemgående emner er respekten for hinanden, accepten af omgivelsernes ubalancer, egne og andres omstillinger til samtiden og fremtiden, moralsk indignation over uretfærdigheder, men også alternative opfattelser af forholdet mellem individualitet og socialitet, det private og det offentlige er dominerende blandt de interviewede unge.

Det latente engagement

Der er andre studier, som peger på, at indbyggerne i Skandinavien sammenlignet med indbyggerne i andre europæiske lande har stor interesse for politik, men samtidig ikke i samme grad abonnerer på en aktiv og indirekte deltagende indstilling (Amnå og Zetterberg, 2010; Andersen og Hoff, 2001; Oser og Hooghe, 2013). Ikke desto mindre har der været få teoretiske forsøg på at analysere og konceptualisere denne dobbelthed, at man som borger kan være passiv og alligevel engageret. Disse nye analytiske interesser bygger på den antagelse,

at der eksisterer en latent form for politisk deltagelse blandt særligt unge borgere (Amnå og Ekman, 2012, 2014).

Den teoretiske antagelse stammer oprindeligt fra Michael Schudsons (1998, 2000) beskrivelse af ”the monitorial citizen”. Denne borgertype er konciperet i en amerikansk kontekst som et alternativ til de mange pessimistiske analyser af tidernes moralske forfald, tabet af traditionelle dyder og en uengageret passivitet blandt borgerne. Den monitorerende borgerfigur er et analytisk forsøg på at gøre opmærksom på andre og legitime måder at være borger på. Schudson argumenterer for, at borgerens umiddelbart passive attitude ikke må forveksles med en ”*laid-back*” model:

It implies that they should be informed enough and alert enough to identify danger to their personal good and danger to the public good. When such danger appears on the horizon, they should have the resources ... to jump into the political fray and make a lot of noise (Schudson, 2000: 17).

The monitorial citizen besidder rent faktisk handlekraft og ressourcer i form af viden, evner og adgange til indflydelse, også selvom denne borger umiddelbart forholder sig passivt og ikke deltager kontinuerligt i politiske aktiviteter. Borgeren indtager således en monitorerende og anticiperende position og er derfor ikke genkendelig ud fra de traditionelle kategorier for aktiv politisk deltagelse i den offentlige sfære.

Denne borgertype er på standby, som Amnå and Ekman (2014) finder empirisk belæg for at antage ud fra deres studie af unge svenskere. De beskriver deres variant af denne borgerfigur som *the standby citizen*:

All in all, standby citizens are those who stay alert, keep themselves informed about politics, and are willing and able to participate if needed. In short, they can be seen as potential political participants (Amnå og Ekman, 2014: 271)

Disse analytiske perspektiver antager for det første, at den umiddelbart passive borger ikke kan betragtes ud fra kategorier, som fokuserer på dennes konkrete og faktiske politiske deltagelse. Borgeren er potentielt aktiv og vil deltage, hvis der opstår et særligt eller ekstraordinært behov for intervention (Amnå og Ekman, 2014; Hooghe og Dejaeghere, 2007: 250). Indtil da forholder borgeren sig passivt.

At de unge er passive i den offentlige sfære, betyder ikke nødvendigvis, at den unge standby-borger forholder sig passivt i private sfærer. Tværtimod tager standby-borgeren del i politiske diskussioner med venner og familie, hvilket

Amnå og Ekman (2014: 270) forstår som en del af deres forberedelse til fremtidig handling i samfundet.

Når det politiske engagement er latent, er det netop, fordi det er nærværende for offentligheden – agtpågivende – uden dog at være konkret og manifest. Engagementet udgør et ”reservoir”, som Ekman og Amnå (2012: 297) siger. Herfra kan engagementet løfte sig fra sin private og passive dvale og danne grundlag for konkret deltagelse og således den type offentlig manifestation, som man kender fra den republikanske tradition fra Machiavelli over Jean-Jacques Rousseau til Hannah Arendt (Hansen, 2010; Popp-Madsen, 2014). Det er hermed, at Amnå og Ekman (2014: 262) argumenterer for, at standby-borgeren udgør et aktiv for demokratiet. Man kan beskrive det latente eller potentielle politiske engagement som en *passiv-aktiv* attitude.

Dette analytiske greb kan hjælpe os med at forklare, at den umiddelbare passive indstilling, som er særlig markant blandt de danske unge ud fra både ICCS og mit kvalitative studie, ikke er et udtryk for en desillusioneret og uengageret attitude. De unges bemærkelsesværdigt lave identifikation med den involverede og protesterende indstilling dækker rent faktisk over stor viden, interesse, politisk selvtillid, og som også Amnå og Ekman analyserer, en stor interesse for at tale om og diskutere politiske emner i trygge, intime og private sfærer (venner, familie og klassen). Der er en klar parallelitet mellem det empiriske materiale her og så Schudsons, Hooghes og Amnås empiriske og teoretiske analyser. En delkonklusion er således, at de unges forbeholdne indstilling over for at protestere og på andre måder give deres synspunkter til kende i det offentlige rum ikke kan betragtes som en mangel på demokratisk dannelse eller som et demokratisk problem. Den umiddelbart passive indstilling dækker derimod over en *passiv-aktiv* attitude, hvor forbeholdet over for kontinuerlig involvering ifølge Amnå og Ekman skaber desto bedre betingelser for at opbygge ressourcer, et reservoir, i forhold til konkret offentlig deltagelse. Måske er det netop dette potentielle engagement, som manifesterede sig blandt unge ved klimastrejkerne i 2018-19.

Når det her ikke er muligt at følge Schudsons, Hooghes, Amnås og andres analyser længere end hertil, skyldes det, at de i deres antagelser privilegerer det aktive, direkte og offentlige engagement. På trods af at de ønsker at bryde med den traditionelle dikotomi mellem den passive og den aktive borger, holder de fast i, hvad man kunne beskrive som den republikanske præmis om, at engagementet skal manifestere sig offentligt for at være et genuint politisk engagement. Hannah Arendt beskriver den republikanske fordring eksemplarisk, når hun siger, at de private og mere intime samtaler, handlinger og refleksioner bør ”afprivatiseres eller afindividualiseres på en måde, så de kan indlemmes i offent-

ligheden” (Arendt, 2017: 73) og dermed gøres ”fælles for os alle og afgrænset fra vores private plads i den” (Arendt, 2017: 75).

I Schudsons, Hooghes og Amnås perspektiv er det passive og det aktive netop temporalt forskudt, ligesom retningen og hierarkiet mellem det passive og det aktive er klart, først latent og passivt så manifest og aktivt. Deres antagelser giver således den republikanske og aktive politiske deltagelse i det offentlige analytisk forrang, dog med den modifikation at den umiddelbare passivitet ikke dikotomisk udelukker aktivitet, det vil sige udelukker offentlig politisk handling. Den monitorerende borger og standby-borgeren er således som udgangspunkt sat ud af spil i forhold til det politiske fællesskab, sat på standby (Amnå og Ekman, 2014), eller som Hooghe and Dejaeghere (2007) og Schudson (1998, 2000) siger, borgeren undgår kontinuerlig politisk deltagelse. Det særlige kendetegn ved denne gruppe borgeres politiske engagement består således i, at de er vidende, oplyste og beredte med henblik på handling: ”the *readiness* or *willingness* to take action” (Ekman og Amnå, 2012: 297).

En begrænsning ved deres analyser er, at denne beredthed – parathed eller vilje til at handle – som kendetegner denne gruppe af passivt-aktive borgere ikke nødvendigvis fører til handling, hvis der opstår et særligt behov for offentlig intervention, som de hævder. For så vidt er argumentet et postulat om, at viden, interesser, selvtillid og mange private samtaler rent faktisk eller potentielt kan, skal eller ønskes at blive omsat til politisk handling. Hermed negligerer deres analytiske greb den mulighed, at de unge kunne abonnere på et politisk engagement, der ikke har som intention at gøre politiske artikulationer gældende, eller at de på anden måde ikke nærer et ønske om at protestere offentligt. Spørgsmålet er med andre ord, om de unges umiddelbart passive attitude kan forstås som et latent eller potentielt engagement for handling, eller om man snarere skal forstå denne umiddelbare passivitet – de unges forbeholdende indstilling over for at involvere sig i protester eller lignende politiske aktiviteter – som en særlig måde at være politisk engageret på, en særlig form for politisk engagement?

Datasættet fra ICCS samt det kvalitative studie indikerer ikke alene, at denne generation født i starten af 00’erne har det kontinuerlige engagement, som det kræver for at tilegne sig viden om politiske, sociale og demokratiske emner, at de er interesseret i politiske og sociale spørgsmål, og at de danske unge udgør det gennemsnit af unge, som hyppigst deltager i politiske samtaler. Resultaterne viser endvidere, at de unge af forskellige grunde investerer i det konventionelle system. Nok kan Schudsons, Hooghes og Amnås analyser lede os på sporet af det politiske engagement, som overskygges af de unges manglende vilje til at involvere sig i protester og lignende politiske aktiviteter, men de synes at overse,

at det politiske engagement kan være funderet i andre logikker og mønstre, som bryder med den republikanske intention om offentlig deltagelse. I den empiri, som anvendes her, er et gennemgående mønster, at de unges store viden, interesse, politiske selvtillid og politiske samtaler viser sig som et kontinuerligt samfundsmæssigt engagement. Dette engagement er ikke blot udtryk for en monitorerende eller standby-position, der som udgangspunkt er sat ud af spil, og som afventer omverdenens påkaldelse. Det fremstår snarere som et engagement, hvis grund og mål ikke er funderet i den republikanske forventning om offentliggørelse. I det kvalitative studie står det klart, at de unges påholdende afvisning af protestaktiviteten samt støtte til det konventionelle system i sig selv er et udtryk for et aktivt og et kontinuerligt politisk engagement.

Kontraprotest

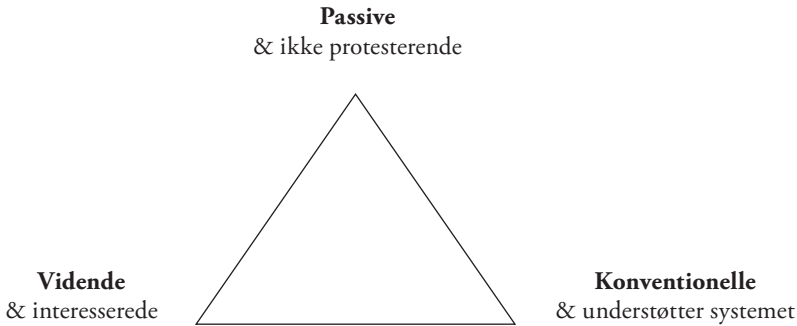
Artiklens analyser viser, at vi i disse år ser en stigende tendens til, at generationen af unge født i 00'erne har et politisk passivt-aktivt engagement. Denne umiddelbart selvmodsigende formulering – at være både passiv og aktiv – dækker over en række bemærkelsesværdige empiriske fund, hvor der her ikke har været mulighed for at gå i dybden med alle, som understøtter og nuancerer kompleksiteten i dette dobbelttydige engagement.

I et kritisk perspektiv kunne man hævde, at de unge er så tilpassede tidens ideologiske orden, at de passivt, ureflekteret eller måske ligefrem desillusioneret underlægger sig den. Dette vil stå i stærk kontrast til analysen af de unges viden, interesse og politiske selvtillid. Et optimistisk perspektiv ville lægge vægt på deres store engagement og de mange initiativer og bevægelser, der i disse år blomstrer op blandt grupper af unge, fx klimastrejkerne. Heller ikke dette kan forenes med analyserne, som peger på, at langt de fleste unge har en yderst forbeholden indstilling over for at involvere sig i protester og lignende politiske aktiviteter. Begge perspektiver overser den dynamik, som viser sig ved, at disse unge er både passive & ikke protesterende, vidende & interesserede og konventionelle & understøtter systemet (se figur 3).

Det er i denne sammenhæng, at man kan tale om kontraprotest, det vil sige som en bestemt måde at være politisk engageret på, der suspenderer betydning af protesten og den alternative politiske markering for at frigive ressourcer til andre samfundsengagementer.

I litteraturen om kontrarevolution forbindes præfikset ”kontra” ofte med kapitalismens, fascismens, nazismens og populismens modstand over for den forudgående revolution af samfundet (Bolt, 2017; Korsch, 1973; Marcuse, 1972; Rensmann, 2017). Andre peger på, at det er uklart i et historisk perspektiv, hvem der egentlig er de revolutionære og kontrarevolutionære (Weber, 1974).

Figur 3: Unges kontraprotest

Her skal "kontra" ikke opfattes så radikalt, men blot betegne det forhold, at kritik og protest ikke længere har samme progressive og subversive potentiale som tidligere. Eller som Boltanski og Chiapello (2007) er inde på, at protest og kritik allerede er en integreret del af det konventionelle systems selvopretholdelse. Det er netop uklart ifølge de unge, hvilket formål kritikken og protesten tjener. De unge udelukker for så vidt ikke protesten som mulighed, men protestens logik og formål understøtter som udgangspunkt ikke deres holdninger og værdier.

Anskues de unges umiddelbart passive engagement som en kontraprotest, får vi for det første en forklaring på, at de unges politiske deltagelse ikke er på standby, men at de rent faktisk kontinuerligt deltager i det politiske fællesskab. De er ikke midlertidigt sat ud af spil, som Amnå og Ekman hævder. De engagerer sig for så vidt, at viden, interesse, politiske samtaler og det at støtte op om det konventionelle system, kan betragtes som et politisk engagement. For det andet får man en indsigt i, at de unges engagement har det til fælles med det kontrarevolutionære moment, som blandt andre Korsch (1973) siger, at kontrarevolutionen er en konsekvens af en historisk situation. Kontrarevolutionen er således ikke en simpel tilbagevenden til de prærevolutionære logikker og systemer. Kontrarevolutionen er reaktionær, for så vidt at den er mod protestens og revolutionens dramatiske omvæltninger, og transformerende, i den forstand at den videreudvikler det konventionelle system inden for systemets egne betingelser. I den forstand handler det ikke om at fjerne eliterne eller omvælte systemet, men om at kræve handling fra systemets side og magthaverne (Swynghedouw, 2018). Dette beskriver Gramsci ifølge Adam David Morton (2007) som en "passiv revolution", en bevægelse, hvor transformationen kommer inden for system egne logikker og styrker det, ved at det tager folkelige krav alvorligt. Gramscis pointe er, at dette ikke forudsætter aktiv deltagelse om end et

vist engagement (Morton, 2007: 63ff). Kontrarevolutionen kan således have ganske stor transformativ betydning; man må ifølge Korch og andre betragte dette ”kontra” som en tilbagevendende for at komme videre og frem. Dette er ligeledes Mouffes analyse.

Mouffe (2018) argumenterer i lyset af tidens postpolitiske logikker – at der grundlæggende ikke eksisterer alternativer til det dominerende politiske system – for en (venstre)populisme som en art kontrarevolution. Hermed mener hun netop en tilbagevenden (fra det postpolitiske) til det politiske. Det afgørende ved Mouffes analyse er i denne sammenhæng ikke forsøget på at revitalisere venstrefløjen, men derimod den analytiske ambition om at identificere en bestemt måde at engagere sig politik på i en postrevolutionær æra. Netop Mouffes analytiske blik for det politiske engagements forandrede mulighedsbetingelser og nye ansigter artikuleret som kontrarevolution er ekstremt genkendeligt i forhold til de unges politiske engagement og deres kontraprotest.

Med analysekategorien kontraprotest bliver det ikke kun muligt at indbefatte den postpolitiske tid, som de unge er opvokset i, og at kritikken og protesten har vanskelige vilkår i disse årtier, men også begrundelsen og behovet for nye og anderledes måder at være politisk engageret på i dag.

Denne artikel har såvel et empirisk som et teoretisk sigte. Et empirisk formål har været at vise, at de danske 14-16-åriges politiske engagement består i en bemærkelsesværdigt dobbeltheden, som siger, at de unge har vanskeligt ved at identificere sig med det involverende og protesterende samfundsengagement, men ikke desto mindre har et stort og stigende politisk engagement. Et teoretisk formål har været at diskutere og demonstrere, at netop dette stigende politiske engagement kan forstås som en art kontraprotest. De unges kontraprotest må udover at blive opfattet som et reelt politisk engagement for fællesskabet også betragtes som en bestemt form for politisk engagement, der er funderet i ”det politiskes” (Mouffe, 2005) ændrede betingelser. Umiddelbart kan dette fremstå som et reaktionært projekt, hvilket det formodentlig også er inden for rammerne af tidlige tiders ideologiske kampe. I hvert fald er det vanskeligt at identificere det progressive, kritiske og aktivistiske projekt, som de venstreorienterede unge byggede op gennem 60’erne og 70’erne (Inglehart, 1971; Nielsen, 2015; Putnam, 2000). Man må dog ikke tage fejl af denne gruppe af unges kontraprotest. Det dækker over et stort og stigende engagement, som ud fra postpolitiske logikker både støtter op om og transformerer det konventionelle system. Kontraprotesten forhindrer ikke, at de unge ikke vil deltage i protester og lignende politiske aktiviteter, som fx i klimastrejker, hvilket de unge ligeledes tilkendegiver i det kvalitative materiale, men kontraprotesten synes at være vanskelig at forene med et mere radikalt opgør med systemet.

Supplerende materiale

Supplerede materiale til artiklen findes på www.politica.dk.

Note

1. I 2016 (og 2009 med *) deltog: Belgien*, Bulgarien*, Chile*, Colombia*, Danmark*, Dominikanske Republik*, Estland*, Finland*, Holland, Hongkong, Italien*, Kroatien, Letland*, Litauen*, Malta*, Mexico*, Norge*, Peru, Rusland*, Slovenien*, Sverige*, Sydkorea, Taiwan*, Tyskland.

Litteratur

- Amnå, Erik og Joakim Ekman (2014). Standby citizens: Diverse faces of political passivity. *European Political Science Review: EPSR* 6 (2): 261-281.
- Amnå, Erik og Pär Zetterberg (2010). A political science perspective on socialization research: Young Nordic citizens in a comparative light, pp. 43-65 i Lonnie R. Sherrod, Judith Torney-Purta og Constance A. Flanagan (red.), *Handbook of Research on Civic Engagement in Youth*. Hoboken: John Wiley & Sons, Inc.
- Andersen, Jørgen Goul og Jens Hoff (2001). *Democracy and Citizenship in Scandinavia*. London: Palgrave Macmillan.
- Arendt, Hannah (2017). *Menneskets vilkår*. København: Gyldendal.
- Beck, Ulrich (1997). *Risikosamfundet: På vej mod en ny modernitet*. København: Hans Reitzel.
- Bolt, Mikkel (2017). *Trumps kontrarevolution*. København: Nemo.
- Boltanski, Luc og Eve Chiapello (2007). *The New Spirit of Capitalism*. London: Verso.
- Briggs, Jacqueline (2017). *Young People and Political Participation Teen Players*. London: Palgrave Macmillan UK.
- Bruun, Jens, Jonas Lieberkind og Heidi Bay Schunck (2018). *Unge, skole og demokrati: Hovedresultater af ICCS 2016*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Butler, Judith (2005). *Giving an Account of Oneself*. New York: Fordham University Press.
- Corbin, Juliet og Janice M. Morse (2003). The unstructured interactive interview: Issues of reciprocity and risks when dealing with sensitive topics. *Qualitative Inquiry* 9 (3): 335-354.
- Davies, Bronwyn (2006). Subjectification: The relevance of Butler's analysis for education. *British Journal of Sociology of Education* 27 (4): 425-438.
- Ekman, Joakim og Erik Amnå (2012). Political participation and civic engagement: Towards a new typology. *Human Affairs* 22 (3): 283-300.

- Giddens, Anthony (1994). *Beyond Left and Right: The Future of Radical Politics*. Oxford: Polity Press.
- Gubrium, Jaber F. og James A. Holstein (2003). *Postmodern Interviewing*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Hansen, Mogens Herman (2010). *Demokrati som styreform og som ideologi*. København: Museum Tusulanums Forlag.
- Hooghe, Marc og Yves Dejaeghere (2007). Does the “monitorial citizen” exist? An empirical investigation into the occurrence of postmodern forms of citizenship in the Nordic countries. *Scandinavian Political Studies* 30 (2): 249-271.
- Husted, Emil (2015). Organiseringen af alternativ politisk deltagelse: Udkast til en typologi. *Politik* 18 (3): 13-23.
- ICCS Data (2018). <https://www.iea.nl/data-tools/repository/iccs>
- Inglehart, Ronald (1971). The silent revolution in Europe: Intergenerational change in post-industrial societies. *The American Political Science Review* 65 (4): 991-1017.
- Järvinen, Margaretha (2005). Interview i en interaktionistisk begrebsramme, i Margaretha Järvinen og Nanna Mik-Meyer (red.), *Kvalitative metoder i et interaktionistisk perspektiv: Interview, observationer og dokumenter*. København: Hans Reitzel.
- Korsch, Karl (1973). *Staten og kontrarevolutionen: udvalgte artikler 1929-1950*. København: Jørgen Paludan.
- Marcuse, Herbert (1972). *Counterrevolution and Revolt*. Boston: Beacon Press.
- Melo, Daniela F. og Daniel Stockemer (2012). Age and political participation in Germany, France and the UK: A comparative analysis. *Comparative European Politics* 12 (1): 33-53.
- Morton, Adam David (2007). *Unravelling Gramsci: Hegemony and Passive Revolution in the Global Political Economy*. London: Pluto Press.
- Mouffe, Chantal (2005). *On the Political*. Abingdon: Routledge.
- Mouffe, Chantal (2018). *For a Left Populism*. London: Verso.
- Nielsen, Knud Holt (2015). *Elevoprør og studenteroprør i Danmark: Protestaktiviteter blandt lærlinge, elever og studerende 1960-2014*. København: KULT.
- Oser, Jennifer og Marc Hooghe (2013). The evolution of citizenship norms among Scandinavian adolescents, 1999-2009. *Scandinavian Political Studies* 36 (4): 320-346.
- Pachi, Dinitra og Martyn Barrett (2012). Perceived effectiveness of conventional, non-conventional and civic forms of participation among minority and majority youth. *Postdisciplinary Humanities & Social Sciences Quarterly* 22 (3): 345-359.
- Pitti, Ilaria (2018). *Youth and Unconventional Political Engagement*. Cham: Springer International Publishing.

- Popp-Madsen, Benjamin Ask (2014). Debatterende eller besluttende offentlighed? Om demokrati, offentlighed og den konstituerende magt hos Carl Schmitt og Hannah Arendt. *Slagmark* 69: 35-51.
- Putnam, Robert D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Rancière, Jacques (1999). *Disagreement: Politics and Philosophy*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Rensmann, Lars (2017). The noisy counter-revolution: Understanding the cultural conditions and dynamics of populist politics in Europe in the digital age. *Politics and Governance* 5 (4): 123-135.
- Schudson, Michael (1998). *The Good Citizen: A History of American Civic Life*. New York: Martin Kessler Books.
- Schudson, Michael (2000). Good citizens and bad history: Today's political ideals in historical perspective. *The Communication Review* 4 (1): 1-19.
- Schulz, Wolfram, John Ainley og Julian Fraillion (2011). *ICCS 2009 Technical Report*. Amsterdam: International Association for the Evaluation of Educational Achievement.
- Schulz, Wolfram, John Ainley, Julian Fraillon, Bruno Losito, Gabriella Agrusti og Tim Friedman (2018). *Becoming Citizens in a Changing World: IEA International Civic and Citizenship Education Study 2016 International Report*. Amsterdam: Springer.
- Schulz, Wolfram, Ralf Carstens, Bruno Losito og Julian Fraillon (2018). *ICCS 2016 Technical Report*. Amsterdam: International Association for the Evaluation of Educational Achievement.
- Sloam, James (2016). Youth political participation in Europe. A new participatory landscape, pp. 287-294 i Andy Furlong (red.), *Routledge Handbook of Youth and Young Adulthood*. New York: Routledge.
- Stolle, Dietlind og Marc Hooghe (2011). Shifting inequalities: Patterns of exclusion and inclusion in emerging forms of political participation. *European Societies* 13 (1): 119-142.
- Sveningsson, Malin (2016). "I wouldn't have what it takes": Young Swedes' understandings of political participation. *Young* 24 (2): 139-156.
- Swyngedouw, Erik (2018). *Promises of the Political: Insurgent Cities in a Post-Political Environment*. Cambridge: The MIT Press.
- Søndergaard, Dorthe Marie (2002). Poststructuralist approaches to empirical analysis. *International Journal of Qualitative Studies in Education* 15 (2): 187-204.
- Weber, Eugen (1974). Revolution? Counterrevolution? What revolution? *Journal of Contemporary History* 9 (2): 3-47.